

พลวัตของสังคมเกษตรบริเวณเขตชายฝั่งอ่าวปากพนัง
จ.นครศรีธรรมราช

**The Dynamic of Agrarian Society in Pak - Phanang Coastal Area,
Nakhon Sri Thammarat Province, Southern Thailand**

สมยศ ทุ่งห้วย¹
Somyot Thungwa

ABSTRACT

Qualitative research techniques were used in the study to understand dynamic of agrarian society in Pak-Phanang coastal area, Nakorn Sri Thammarat province. It is found that changing in socio-economic and land use pattermns of the society since 1937 resulted in farmer crisis in terms of declining of labour productivity in rice farming. A large number of active persons has been moving out of the farming practice and seeking for works in fishery related industries, commercial shrimp farming of within area and in other big towns. This was mainly due to the application of the modernization approach of development policies to the region has given minor benefit to small - scale farmers.

It is suggested that development strategies have to be carefully designed towards the equity of the society. Therefore, the strategies should be focussed on allocation of capital, provision of knowledge and information and development of institutions to assist small-scale farmers, who wish to do shrimp farming to compete with large - scale shrimp firms. The rice farmers should be encouraged to diversify their farming systems as well as to improve livestock production, especially cattle. Finally, any agencies concerned should find out the strategies to develop small-scale fisheries toward sustainability.

Keywords : agrarian system, dynamic, socio-economic changes

¹ ภาควิชาพัฒนาการเกษตร คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Dept. of Agricultural Development, Faculty of Natural Resources Prince of Songkla University, Hatyai, Songkhla 90110, Thailand.

บทคัดย่อ

การศึกษาพลวัตของสังคมเกษตรบริเวณชายฝั่งอ่าวปากพนัง จ.นครศรีธรรมราช โดยใช้เทคนิคการศึกษาเชิงคุณภาพ พบว่าการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจสังคม และการใช้พื้นที่ในสังคมเกษตรของท้องถิ่น ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2480 เป็นต้นมา ส่งผลให้เกิดภาวะวิกฤติแก่ชาวนาบริเวณชายฝั่งจนถึงปัจจุบันคือผลิตภาพของแรงงานในการทำนาลดต่ำลงตลอดมา ทำให้แรงงานที่มีประสิทธิภาพเคลื่อนย้ายออกจากระบบการทำเกษตรและประมงชายฝั่งไปเป็นลูกจ้างในอุตสาหกรรมประมงรอบชายฝั่งหรือเป็นลูกจ้างในฟาร์มนากุ้งของนายทุน รวมทั้งมีการอพยพออกจากพื้นที่ไปรับจ้างยังเมืองใหญ่ต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้เนื่องจากนโยบายเกี่ยวกับความทันสมัยในการพัฒนาเกิดผลประโยชน์แก่ชาวนารายย่อยน้อยมาก จึงได้เสนอแนะแนวทางพัฒนาเพื่อให้เกิดคุณภาพในการพัฒนา ได้แก่ การให้ความสำคัญในการจัดสรรทุน ความรู้ การพัฒนาองค์กร เกษตรกรรายย่อยที่มีความประสงค์ในการทำงานกุ้งให้สามารถร่วมกันจัดระบบทำนากุ้งที่เหมาะสมเพื่อให้สามารถแข่งขันกับนายทุนได้ รวมทั้งสนับสนุนให้มีการจัดทำโรานาสวนผสมส่งเสริมการเลี้ยงโคในพื้นที่นาเพื่อป้องกันการเสี่ยงของชาวนา ประการสุดท้ายคือควรหาแนวทางในการพัฒนาประมงชายฝั่งสำหรับชาวประมงรายย่อยด้วย

บทนำ

ชายฝั่งปากพนังตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของจังหวัดนครศรีธรรมราช ขอบเขตพื้นที่ศึกษาแสดงในภาพที่ 1 จากการตรวจสอบจากเอกสารหลายแห่งรวมทั้งสัมภาษณ์ประชาชนในท้องถิ่นเบื้องต้น พบว่าการทำนาในเขตอำเภอปากพนังลดความสำคัญลงมาจากอดีตมาก กล่าวคือก่อนปี พ.ศ. 2440 การค้าข้าวในเขตนี้นับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเป็นแหล่งของการส่งออกข้าวออกจากทะเล จากปากอ่าว

ปากพนังไปยังประเทศสิงคโปร์ มาเลเซีย จีน เป็นต้นกิจการโรงสีไฟเริ่มมีมาตั้งแต่ก่อนปี พ.ศ. 2450 และในช่วงปี พ.ศ. 2452 ปรากฏว่าตัวเมืองปากพนังมีการส่งข้าวออกเพิ่มขึ้นจากปี พ.ศ. 2450 ถึง 5 เท่า ตรวจสอบจากรายได้ภาษีการทำนาซึ่งทำรายได้ให้อำเภอเป็นจำนวนมาก ในปี พ.ศ. 2490 โรงสีไฟในบริเวณใกล้เคียงกับอ่าวปากพนังมีถึง 11 โรง (พอลา, 2531) แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของข้าวในช่วงเวลาดังกล่าวในบริเวณอ่าวปากพนัง แต่จากการศึกษาข้อมูลพื้นที่ทำนา หลังเกิดวาทภัยครั้งสำคัญในปี พ.ศ. 2505 พบว่าพื้นที่การทำนาอันเป็นการผลิตเกษตรหลักของเขตนี้นี้ลดลงคือจาก 178 ตารางกิโลเมตร ในปี พ.ศ. 2509 มาเป็น 107 ตารางกิโลเมตร ในปี พ.ศ. 2531 (Table 1) จึงเป็นที่น่าศึกษาว่ามีปัจจัยอะไรบ้างที่เป็นสาเหตุให้การทำนาในพื้นที่ลดลง และการเปลี่ยนแปลงในการใช้พื้นที่ดังกล่าวมีสาเหตุและผลกระทบมาสู่ปัจจุบันอย่างไร

งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยทรัพยากรชายฝั่งในภาคใต้ของสถาบันทรัพยากรชายฝั่ง มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของการใช้ทรัพยากรชายฝั่งบริเวณอ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เพื่อใช้พิจารณาหาแนวทางการวางแผนพัฒนาชายฝั่งเฉพาะพื้นที่ที่เหมาะสมต่อไป

วิธีการวิจัย

ใช้หลักการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative approach) เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เวศวิทยา (ecological history) คือ การนำเรื่องราวที่เกิดขึ้นในพื้นที่มาอธิบายการใช้ทรัพยากรของมนุษย์ตามความเป็นจริง โดยอาศัยวิธีการผสมผสานระหว่างการวิเคราะห์ข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data) ที่ได้รับ เช่น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินจากภาพถ่ายทางอากาศในช่วงระยะเวลาต่าง ๆ มาแปลความหมายหรือศึกษาจากเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมา

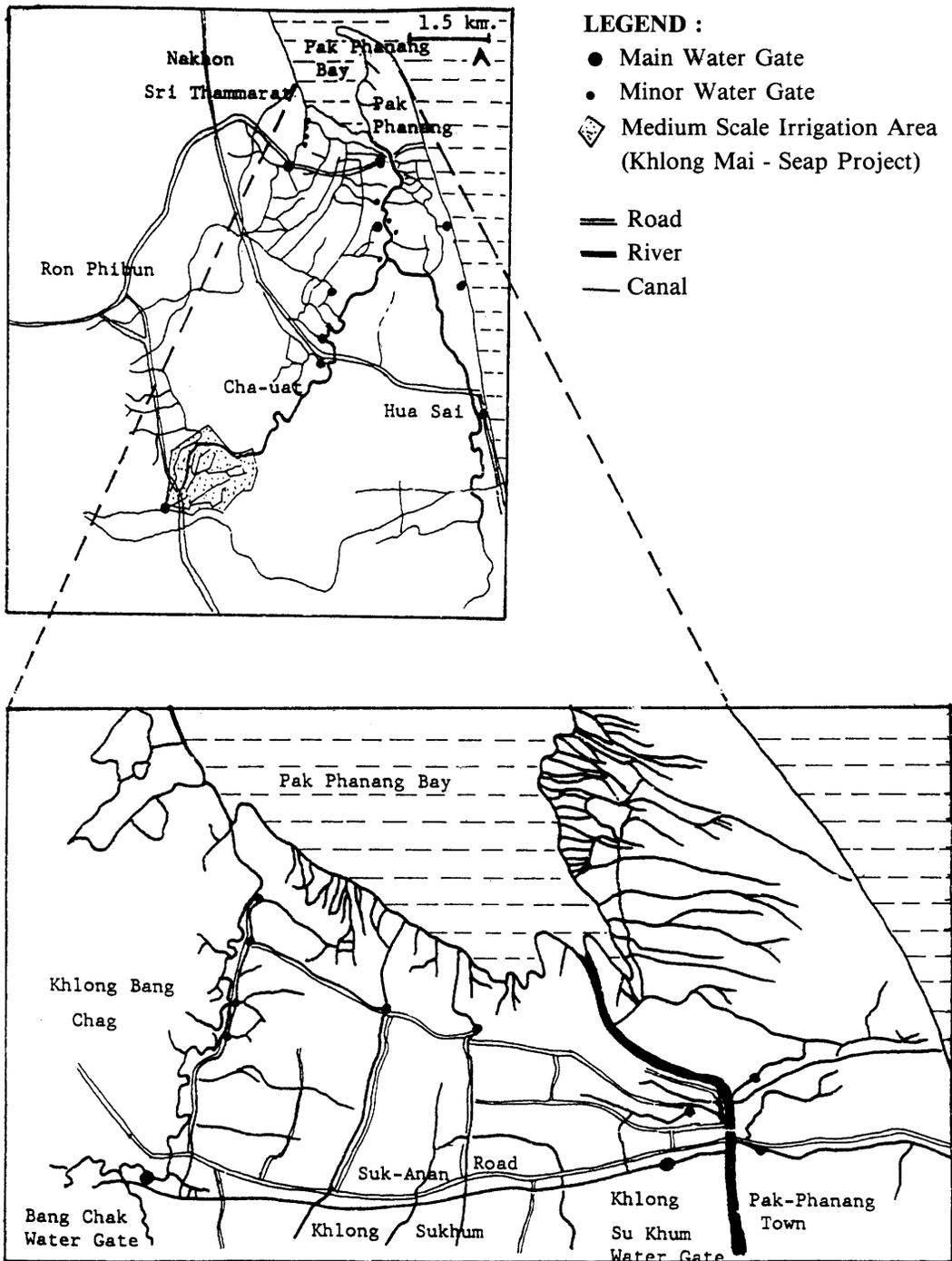

Figure 1. Map of irrigation and water gates at Pak - phanang Watershed.
(Source : Royal Irrigation Department).

วิเคราะห์ร่วมกับที่ผู้วิจัยได้ออกไปสังเกตการณ์ และ สัมภาษณ์โดยอาศัยแบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (semi-structured interview) สัมภาษณ์ผู้นำท้องถิ่นและ เกษตรกร รวมทั้งข้อมูลจากการจัดประชุมสัมมนา ร่วมกับชาวบ้าน 3 ครั้ง เพื่อให้ประชาชนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการสรุปผลของการศึกษา

ผล

1. สภาพพื้นที่และการเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่

พื้นที่บริเวณชายฝั่งของอ่าวปากพนังเกิดจากการสะสมตัวของตะกอนที่ถูกน้ำทะเลและน้ำกร่อยพัดมาก่อตัวขึ้นในยุคควอเทอร์นารี รีเซนต์ (quaternary recent) ตะกอนที่สะสมกันนี้เป็นแบบที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง (alluvium) ซึ่งทอดยาวไปจนถึง อ.ระโนด จ.สงขลา เป็นที่ลุ่มมีน้ำขังและเป็นเขตน้ำขึ้นลง (tidal flat) ทั้งตะกอนที่พัดพามากับแม่น้ำปากพนังมีการสะสมตัวของตะกอนทรายและดินเหนียวสลับกันไปตามความลึก สันนิษฐานว่ามีการสูงขึ้นและลดลงของระดับน้ำทะเลในบริเวณอ่าวไทยอย่างน้อย 2-3 ครั้งในอดีต และตะกอนจากน้ำทะเลก่อทับถมบริเวณอ่าวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ลักษณะดินเป็นวัสดุแร่ประกอบด้วยตะกอนที่ได้จากการสลายตัวของหินและแร่ธาตุเป็นส่วนใหญ่ มีอินทรีย์วัตถุเพียงเล็กน้อย ดินมีฤทธิ์เป็นกรดจัดโดยมีความเป็นกรดเป็นด่างของดิน (pH) อยู่ในระดับประมาณ 5 มีสภาพการคายและระบายน้ำแล้ว สภาพของน้ำไหลบ่าผิวดิน (surface water runoff) ช้า (Donner, 1978) ในปัจจุบันป่าชายเลนซึ่งถูกกำหนดให้เป็นเขตป่าสงวนตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ส่วนใหญ่มีสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรมเดิมมีไม้โกงกางขึ้นได้ดีมาก รองลงมามีไม้เสมและลำพู ไม้โกงกางเล็ก ๆ ขึ้นกระจัดกระจาย (จากการสัมภาษณ์) ส่วนถัดมาจากป่าชายเลนเป็นนาุ้งซึ่งขยายตัวมาก ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 เป็นต้นมา ในปัจจุบันราษฎรบุกรุกตั้งบ้านเรือนอยู่ตามริมคลอง

ต่าง ๆ ในเนื้อที่ป่าชายเลนจำนวนมาก รวมทั้งจับจองเนื้อที่ป่าชายเลนบางส่วนไว้เป็นที่ปลูกต้นจากเพื่อใช้ประโยชน์จากผล ใบ ลำต้น และน่าน้ำหวานมาทำน้ำตาลด้วย รอบอ่าวปากพนังมีหมู่บ้านทำการประมงหลายหมู่บ้าน

บริเวณที่สูงกว่าระดับพื้นที่ป่าชายเลนเป็นพื้นที่ทำการเพาะปลูก ได้แก่ ข้าวซึ่งเป็นพืชที่สำคัญที่สุด นอกจากนั้นมีการปลูกไม้ผล ส้ม มะพร้าว มะม่วงหิมพานต์ ก่อวย มะนาว เป็นต้น จากการแปรสภาพถ่ายทางอากาศแล้วนำมาคำนวณหาการเปลี่ยนแปลงของการใช้พื้นที่ พบว่าพื้นที่ที่มีการใช้ลดลงจากปี 2509 ได้แก่ พื้นที่ชายหาด ป่าชายเลนนาข้าว ในขณะที่พื้นที่การตั้งถิ่นฐาน สวนผักและผลไม้ การทำนาุ้ง และทุ่งหญ้า เพิ่มขึ้นในช่วงระยะเวลาเดียวกัน (Table 1)

จากข้อมูลเฉลี่ยปี พ.ศ. 2518-2532 (วิชัย, 2533) พบว่าบริเวณชายฝั่งปากพนังมีน้ำฝนเฉลี่ย 1,685 มม.ต่อปี น้ำฝนน้อยในช่วงเดือนกุมภาพันธ์จนถึงเดือนมีนาคม ซึ่งเป็นช่วงที่ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ หลังจากนั้นปริมาณของฝนจะสูงขึ้นจนมีปริมาณน้ำฝนสูงสุดในเดือนพฤศจิกายนแล้วจึงเริ่มลดลงอีกครั้งหนึ่ง ปริมาณน้ำฝนในอำเภอปากพนังโดยเฉลี่ยน้อยกว่าอำเภอเมืองจังหวัดนครศรีธรรมราชที่อยู่ห่างกันประมาณ 30 กิโลเมตร ซึ่งมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยถึง 2,319 มม. อุณหภูมิในเดือนพฤษภาคมสูงสุด 28.7 องศาเซลเซียส และต่ำที่สุดในเดือนธันวาคม 25 องศาเซลเซียส

2. ขั้นตอนวิวัฒนาการของระบบเกษตรกรรมบริเวณชายฝั่งปากพนัง

แม้ว่าการทำนาจะมีความสำคัญมาตั้งแต่อดีต แต่เนื่องจากเอกสารซึ่งมีอยู่จำกัดมากเกี่ยวกับเหตุการณ์ของการทำการเกษตรในพื้นที่ ไม่สามารถจำแนกวิธีการทำเกษตรและการเปลี่ยนแปลงของวิธีการทำเกษตรได้ ผู้วิจัยจึงได้ออกไปสัมภาษณ์เกษตรกร

Table 1 The amount of land (Km²) in each category of use over time.

Land Use	Year (B.E.)		
	2509	2517	2531
Beach	2.76	1.80	1.94
Settlement	19.11	20.43	25.48
Orchard	2.08	3.60	11.92
Mangrove	155.46	145.07	96.39
Shrimp	0	5.17	66.16
Rice	177.78	122.94	107.29
Marsh	4.44	11.35	5.03
Total	301.63	301.30	314.21
River Area	4.55	5.68	6.93

Source : Aerial photos made in 2509, 2517 and 2531 BE.

ในพื้นที่จำนวน 20 คน นำข้อมูลที่ได้รับมาเทียบกับเอกสารที่พอมี่ รวมทั้งจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการร่วมกับผู้นำท้องถิ่นและชาวบ้าน จึงสามารถสรุปขั้นตอนของวิวัฒนาการระบบเกษตรกรรมในเขตศึกษาได้ดังนี้

2.1 ระบบเกษตรกรรม ก่อนปี พ.ศ. 2480 : การขยายการทำงานโดยอาศัยน้ำฝนผสมผสานกับการเลี้ยงสัตว์เพื่อใช้งาน

ช่วงนี้เป็นช่วงที่การทำเกษตรโดยเฉพาะการทำนาของปากพนังมีความรุ่งเรืองมาก เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากระบบสังคมแบบศักดินามาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้าในชุมชนหมู่บ้านมาประมาณปี พ.ศ. 2450 มีการประมงจำนวนน้อยเพียงเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น ประชาชนตั้งถิ่นฐานบริเวณสันดอนทรายริมคลอง เพราะสะดวกในเรื่องของการคมนาคมขนส่ง และบริเวณสันดอนทรายที่สูงขึ้นมาช่วยลดปัญหาน้ำท่วมได้ด้วย พื้นที่ทำการเกษตรเกิดจากการแปรสภาพโดยการหักร้างถางพงจากป่าไม้ลำพู ไม้โกงกาง และอื่น ๆ มาใช้เป็นพื้นที่ทำนา เนื่องจากเป็นที่ต่ำจึงมีพื้นที่นารก มีพืชจำพวก กก เปียน แห้วหนู ขึ้นทั่วไปในช่วงฤดูแล้งที่มีการว่าง การเพาะปลูกของพื้นที่นา การถือครองที่ดินใน

ระยะแรกได้มาโดยการจับจอง ผู้ที่แยกครอบครัวได้มาจากคนที่พ่อแม่แบ่งให้ ส่วนผู้ที่อพยพมาจากนอกท้องถิ่นได้มาจากการเช่า หรือการซื้อต่อหลังจากที่สามารถสะสมทุนได้จากการขายข้าว

การทำงานในช่วงนี้อาศัยแต่น้ำฝนเพียงอย่างเดียว รัฐมีการส่งเสริมในเรื่องของการขยายพื้นที่ทำนาโดยการขุดคลองเพื่อให้มีการระบายน้ำออกจากพื้นที่ได้ดี เป็นการลดพื้นที่ที่น้ำท่วมตลอดปีมาใช้ทำนา และเป็นการเพิ่มความสะดวกในเรื่องการคมนาคมซึ่งในสมัยนั้นการสัญจรทางน้ำมีความสำคัญมาก ตัวอย่างเช่น คลองสุขุม ซึ่งเป็นคลองสายสำคัญของพื้นที่นี้ได้ถูกขุดขึ้นมาในปี พ.ศ. 2440 (พอดา, 2531) โดยการขุดจากแม่น้ำปากพนังไปทะเลคลองบางจาก (Figure 1) การขุดคลองดังกล่าวนี้ยังมีประโยชน์ในการใช้บริโภคและอุปโภคในท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับราษฎรซึ่งอาศัยอยู่ใกล้กับแม่น้ำปากพนัง ซึ่งมีปัญหาการขาดแคลนน้ำจืดใช้ในช่วงน้ำทะเลหนุนปากอ่าว ราษฎรและพ่อค้าต้องไปตักน้ำจืดบริเวณห่างไกลเพื่อนำมาใช้ในการบริโภค แต่คลองก็ยังไม่ได้มีบทบาทในการทอดน้ำเพื่อใช้ชลประทาน เนื่องจากเดิมเป็นระบบการทำงานน่านเมล็ดข้าวแห้ง โดยอาศัยน้ำฝนเท่านั้น

ฤดูกาลทำนาเริ่มจากเดือนกรกฎาคม เมื่อฝนเริ่มตกและพื้นที่สามารถไถได้เกษตรกรจะทำการกำจัดวัชพืช และไถที่ครั้งแรกด้วยวัวเทียมไถไม้ โดยมีผานไถเป็นหลักสามารถพลิกกลับดินได้ลึกประมาณ 3 นิ้ว เมื่อการไถครั้งแรกเสร็จก็เป็นช่วงที่ฝนลดลงซึ่งเกษตรกรจะใช้ช่วงนี้ในการตากดินไว้ระยะหนึ่ง หลังจากนั้นจึงมีการไถครั้งที่ 2 และทำการคราดนาเพื่อกำจัดวัชพืชต่าง ๆ ก่อนที่จะทำการหว่านข้าว การหว่านครั้งแรกจะเป็นการหว่านข้าวแห้งเนื่องจากช่วงเวลานั้นฝนยังมีไม่มากพอ ในช่วงฝนตกชุกถ้าหากมีพื้นที่ว่างโดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่สูงขึ้นมาเล็กน้อย เกษตรกรจะทำการหว่านข้าวงอก (โดยนำเมล็ดแช่น้ำก่อน) ในลักษณะคล้ายนาหว่านน้ำตมข้าวที่ได้จากการหว่านทั้ง 2 ประเภท บางครั้งจะถูกถอนแยกนำมาค้ำลงในพื้นที่นาหว่านที่อาจได้รับความเสียหายในพื้นที่ดอนที่สามารถปลูกข้าวได้ พันธุ์ข้าวที่ใช้ทำนาหว่านเมล็ดแห้งจะมีอายุยาวกว่านาหว่านข้าวงอก ไม่มีการหว่านปุ๋ย ไม่มีการถอนหญ้า หรือกำจัดวัชพืชอย่างอื่น โรคแมลงหนูนี้น้อยมาก เพราะการกำจัดวัชพืชได้ทำอย่างประณีตในช่วงของการไถนา การเก็บเกี่ยวเริ่มทำในเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม โดยใช้แรงงานในครัวเรือนและการแลกเปลี่ยนแรงงาน ใช้ “แกระ” ซึ่งเป็นมีดเล็กกับข้าวเป็น “เรียง” (รวงข้าว 1 กำมือมัดรวมกัน) และขนส่งโดยวิธีหาบไปยังโรงเรือนซึ่งสร้างไว้บริเวณบ้าน จากข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ พบว่าผลผลิตข้าวต่อไร่ ในเขตนี้นักประมาณ 500-1,000 กก. ในปี พ.ศ. 2490

นอกจากกิจกรรมทางด้านการทำงานแล้ว ในช่วงนี้ยังมีกิจกรรมในการทำประมงด้วย แต่เป็นเพียงการทำเพื่อบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น โดยไม่มุ่งในเรื่องการค้าขาย

2.2 ช่วงของการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต (พ.ศ. 2480-2520)

ช่วงนี้เป็นช่วงของการเริ่มการเปลี่ยนแปลงจากระบบในอดีตมาสู่ระบบการผลิตที่ต้องอาศัยเทคโนโลยี

โลยีต่าง ๆ เข้ามาใช้ในการเพิ่มผลผลิต เนื่องจากมีการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคมหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ทำให้ระบบศักดินาในประเทศไทยซึ่งได้ค่อยสลายไปก่อนหน้านี้แล้วได้หมดไปโดยสิ้นเชิง เกษตรกรเริ่มเป็นเจ้าของที่ดินมากขึ้น และเริ่มมีผู้มีอิทธิพลจับจองพื้นที่เป็นจำนวนมาก แต่ก็ไม่มีมีการขยายระบบการจับจองที่ดินขนาดใหญ่มาอย่างเห็นได้ชัดเท่ากับในภาคกลาง

สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคมหลัก ๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงในช่วงนี้ เริ่มตั้งแต่มีการก่อสร้างถนนสายปากพ่องไปยังตัวจังหวัดนครศรีธรรมราชขนานไปกับคลองสุขุม ทำให้การสัญจรหันมาใช้ทางบกโดยสามารถติดต่อกับเขตเมืองจังหวัดนครศรีธรรมราชได้สะดวกขึ้น ปี พ.ศ. 2487 รัฐบาลเริ่มมีการควบคุมการส่งออกข้าว เนื่องจากปัญหาทางการเมืองระหว่างประเทศภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 โดยรัฐบาลเริ่มทำการผูกขาดในการค้าข้าวทั้งหมด อันมีผลทำให้ราคาข้าวลดลงกว่าเดิมมาก (Thungwa, 1989) ในปี พ.ศ. 2493 มีการสร้างประตูกั้นน้ำเดิมของคลองสุขุม (สัมภาษณ์เจ้าหน้าที่สำนักงานชลประทานที่ 11) การคมนาคมจึงหันมาใช้ทางบกเนื่องจากเรือเข้าออกลำบาก ทำให้การสัญจรทางน้ำลดความสำคัญลงอีก โรงสีไฟขนาดใหญ่ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่ พ.ศ. 2450 เสียผลประโยชน์ลง จนทำให้เริ่มเลิกกิจการเนื่องจากการรับซื้อข้าวทางน้ำลดลง ในปี พ.ศ. 2498 เริ่มมีการลงทุนโรงสีขนาดเล็กโดยเจ้าของที่นารายใหญ่ อันเป็นช่วงเดียวกับเศรษฐกิจการค้าข้าวในตัวเมืองปากพ่องเริ่มซบเซา จนกระทั่งประมาณปี พ.ศ. 2500 การพัฒนาถนนสายปากพ่อง-นครศรีธรรมราชเสร็จสิ้น บทบาทในการส่งออกข้าวของตัวเมืองปากพ่องจึงลดลงอย่างเห็นได้ชัด คือจะมีการส่งข้าวออกจากพื้นที่โดยทางบกเข้าสู่ตัวเมืองนครศรีธรรมราช เพื่อส่งออกไปขายยังที่ต่าง ๆ ทั้งทางรถยนต์และรถไฟ

ปี พ.ศ. 2505 เกิดวาตภัยเสียหายครั้งร้ายแรงทำให้ในพื้นที่ชายฝั่งปากพ่อง ไม่สามารถผลิตข้าว

ได้เพราะมีปัญหาหน้าท่วมนาข้าวเสียหาย เกษตรกรไม่มีข้าวเหลือขาย พ่อค้าซึ่งเป็นเชื้อสายจีนหลายรายมีการอพยพออกจากเมืองปากพนังไปยังตัวจังหวัด นครศรีธรรมราช ตรัง กระบี่ และภูเก็ต (พอลดา, 2531) เกษตรกรเกิดความยากจน เนื่องจากไม่สามารถผลิตซ้ำ (reproduction) ไปได้อย่างน้อย 3 ปี หลังวอดภัยจึงเริ่มมีการเคลื่อนย้ายแรงงานจากการทำนา มาทำการประมงขนาดเล็กบริเวณชายฝั่งอย่างเห็นได้ชัด ประจวบกับการพัฒนาการประมงขนาดใหญ่เกิดขึ้น เช่น เริ่มมีเรืออวนลากขนาดใหญ่ ในปี พ.ศ. 2510 จึงทำให้แรงงานในหมู่บ้านบางส่วนออกไปประกอบอาชีพเป็นลูกจ้างในอุตสาหกรรมการประมง การขยายตัวของ การประมงขนาดใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง พ.ศ. 2518-2521 ได้ดึงแรงงานหนุ่มสาวในชุมชนหมู่บ้านไป ประมาณร้อยละ 50 อันเป็นเหตุหนึ่งซึ่งมีผลกระทบกับแรงงานการทำนาของเกษตรกรในพื้นที่นี้ อย่างไรก็ตาม รัฐบาลได้พยายามรณรงค์ในเรื่องการทำนาในเขตนี้อีกครั้งหนึ่ง ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา โดยการเน้นนโยบายการใช้พันธุ์ข้าวชนิดใหม่ การใช้ปุ๋ยเคมีสำหรับบำรุงดินและเริ่มมีการขุดลอกคลองบางสาย ซึ่งต้นทุนเนื่องจาก การทับถมของตะกอน เพื่อให้ลึกได้ประมาณ 3 เมตร ปี พ.ศ. 2515 กิจการโรงสีเล็กกำลังผลิต 2-5 เกวียน/วัน ขยายตัวมากขึ้น เนื่องจากโรงสีใหญ่ลดบทบาทโดยสิ้นเชิง และโรงสีเล็กนี้ลงทุนน้อยกว่าโรงสีใหญ่ใช้คนงานเพียง 1-2 คนเท่านั้น

เนื่องจากสภาพภูมิอากาศเริ่มมีการแปรเปลี่ยนจากอดีตคือมีความไม่แน่นอนเกี่ยวกับฤดูกาล (ความเห็นของเกษตรกรที่สัมภาษณ์) ประกอบกับความอุดมสมบูรณ์ของดินได้ลดถอยลงมากทำให้ผลผลิตข้าวเริ่มลดต่ำลง คือประมาณ 200-400 กก./ไร่ ขณะเดียวกันราคาข้าวในระดับฟาร์มลดต่ำลงมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากปี พ.ศ. 2518 อันเป็นผลเนื่องมาจากนโยบายราคาข้าวของรัฐ เช่น การเรียกเก็บค่าพรีเมียมข้าวในการส่งออก รวมถึงการแข่งขันในระดับนานาชาติ ทำให้การทำนาอย่างเดียวไม่

สามารถทำให้เกษตรกรยังชีพอยู่ได้ (Thungwa, 1989) โดยเฉพาะในบริเวณอ่าวปากพนัง ซึ่งมีปัญหาเรื่องน้ำเค็มเข้ามาเกี่ยวข้องกับ การทำนาด้วย

อันที่จริงปัญหาเรื่องน้ำเค็มบริเวณอ่าวปากพนังมีมานานแล้ว จากหลักฐานที่พอจะทราบปรากฏว่า ในปี พ.ศ. 2440 พื้นที่บริเวณแม่น้ำปากพนังมีฤดูน้ำจืดแค่ 3 เดือน ราษฎรและพ่อค้าต้องไปดักน้ำจืด ซึ่งลึกลงไปจากปากอ่าวเป็นระยะทางหลายสิบกิโลเมตร ในขณะที่สาเหตุของการเค็มของน้ำนอกจากเป็นเพราะน้ำทะเลหนุนเข้ามายังปากอ่าวแล้ว ยังเป็นเพราะในฤดูมรสุมคลื่นซัดน้ำทะเลเข้ามาทางระโนด-ป่ากระวา (Figure 1) ในช่วงเดียวกันนี้ได้มีการขุดคลองจากแม่น้ำปากพนังไปทะเลขุดคลองบางจากดังได้กล่าวในตอนต้นแล้ว เพื่อให้หน้าไหลแรงดันน้ำทะเลไว้ ประโยชน์ในการขุดคลองนั้นนอกจากใช้สำหรับการคมนาคมไปยังตัวเมืองนครศรีธรรมราชโดยไม่จำเป็นต้องออกไปทางทะเลแล้วยังมีประโยชน์ให้มีการขยายเนื้อที่ทำนามากขึ้นด้วย ในปี พ.ศ. 2505 ได้มีการสร้างประตูระบายน้ำบางจากแล้วเสร็จ โดยมีความกว้าง 6 ม. สูง 6.45 ม. ต่อมาคือปี พ.ศ. 2513 ก็ได้สร้างประตูระบายน้ำคลองสุขุมเสร็จ (กว้าง 6 ม. สูง 4 ม.) หลังจากนี้ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 เป็นต้นมา ได้มีการสร้างอาคารขนาดกลางและขนาดเล็กเพื่อป้องกันน้ำทะเลหนุนเข้ามาในพื้นที่ศึกษาอีก 9 แห่ง (ข้อมูลจากสำนักงานชลประทานที่ 11) โดยมีหน้าที่คอยระบายน้ำออกในช่วงหน้าฝน และปิดกั้นน้ำเค็มในช่วงหน้าแล้ง วัตถุประสงค์หลักเพื่อป้องกันความเสียหายในการทำเกษตรบริเวณนี้

2.3 ระบบเกษตรกรรมในช่วง พ.ศ. 2520-2530 : การปฏิวัติเขียวในเขตปากพนังกับวิกฤติการณ์ของชาวนา

ช่วงนี้ นับเป็นขั้นตอนสำคัญของการเปลี่ยนแปลงในระบบการผลิตของชุมชนหมู่บ้านอันเนื่องมาจากการเข้าไปแทรกแซงในหลาย ๆ ด้านของรัฐบาล เริ่มตั้งแต่การจัดการเกี่ยวกับน้ำเพื่อการเกษตร การชลประทานเขตนี้อยู่ในส่วนหนึ่งของลุ่มน้ำปากพนัง ซึ่ง

มีความลาดเทจากทิศตะวันตกมายังทิศตะวันออก (ดูการกระจายตัวของลำน้ำใน Figure 1) มีแม่น้ำปากพริกและสาขาเล็กใหญ่หลายสายไหลผ่าน ความกว้างตอนบนของกลุ่มน้ำปากพริกวัดจากอำเภอชะอวดไปจนกระทั่งต้นน้ำ กว้าง 20-30 ม. ลึก 4-5 ม. และจากอำเภอชะอวดลงมาถึง อำเภอปากพริกกว้าง 80-200 ม. ลึก 6-10 ม. ซึ่งช่วงหลังนี้ยาวประมาณ 85 กม. ในฤดูแล้งจะมีความเต็มของน้ำ 25-37 กรัมต่อลิตร ในช่วงฝนตกชุกคือ เดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม น้ำจะไหลบ่าตลิ่งตั้งแต่อำเภอชะอวดลงไปเป็นตอน ๆ ตามลักษณะพื้นที่ บริเวณพื้นที่ราบ 2 ฟังแถบชายทะเลในช่วงน้ำนองจะมีระดับน้ำสูงประมาณ 0.5-0.6 ม. ช่วงที่น้ำนองสูงสุดเป็นประวัติการณ์คือ ระหว่างปลายปี พ.ศ. 2517 ถึงต้นปี พ.ศ. 2518 มีระดับน้ำในทุ่งสูงกว่าพื้นดินประมาณ 1.50-2.00 ม. บริเวณชายฝั่งจะมีร่องน้ำธรรมชาติ ซึ่งในเดือนมกราคม-กุมภาพันธ์ เป็นช่วงที่ลมแรงคลื่นสูง อาจพัดพาน้ำเค็มเข้าร่องน้ำธรรมชาติได้ อันเป็นช่วงเดียวกับข้าวออกรวง ถ้าหากมีช่องระบายน้ำที่จัดทำขึ้น ก็จะต้องเปิดระบายน้ำในเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม และปิดตั้งแต่กลางเดือนมกราคม-มีนาคม (สำนักงานชลประทานที่ 11, ไม่ระบุ พ.ศ.)

จากลักษณะภูมิประเทศดังกล่าว ได้มีการวางแผนการจัดการชลประทานของเขตลุ่มน้ำโดยมีโครงการจะสร้างอ่างเก็บน้ำบริเวณที่สูงทางตะวันตกหลายโครงการ แต่ที่ใช้ได้ในปัจจุบันนี้มีเพียงโครงการเดียวคือ อ่างเก็บน้ำห้วยน้ำใส 140 ล้าน ลบ.ม³ ส่งน้ำผ่านมาจากคลองห้วยน้ำใส ผ่านห้วยงานซึ่งเป็นฝายน้ำล้นไปยังโครงการคลองไม้เสียบ ซึ่งเป็นโครงการชลประทานประเภทเหมืองฝายครอบคลุมเนื้อที่ 35,000 ไร่ แต่จะมีเพียงบางส่วนเท่านั้นมีน้ำจัดใช้ตลอดปีเพียงพอในการทำนาปีละ 2 ครั้ง หรือปลูกพืชผักอย่างอื่นในฤดูแล้ง

นอกจากพื้นที่ที่กล่าวแล้ว บริเวณลุ่มน้ำปากพริกยังไม่มีระบบการชลประทานที่มีอ่างเก็บน้ำเพื่อการเกษตรที่ดีพอ โดยบริเวณ 2 ฟังแม่น้ำปากพริก

ตอนล่างมีเพียงการขุดลอกคลองธรรมชาติใช้เป็นการเก็บกักน้ำระบายน้ำ และป้องกันน้ำเค็ม โดยอาจจะมิโครงการพิเศษของกรมชลประทานช่วยเหลือในการสูบน้ำในฤดูแล้ง สำหรับหมู่บ้านที่ไม่สามารถทำนาได้ผลในฤดูกาลปกติ บริเวณอ่าวปากพริกจึงมีการสร้างอาคารบังคับน้ำหลายจุดเพื่อป้องกันน้ำเค็มเข้ามา แต่มีปัญหาในเรื่องการระบายน้ำออกสู่ทะเลในฤดูฝน นอกจากนี้ยังมีการสร้างถนนเลียบชายฝั่งทะเลตะวันออกซึ่งมีความยาวประมาณ 42 กม. เป็นถนนของกรมทางหลวง ซึ่งเป็นทั้งถนนและใช้เป็นคันกั้นน้ำเลียบชายฝั่งทะเลรวมทั้งมีการสร้างอาคารบังคับน้ำตามแนวคันกั้นน้ำนี้ด้วย

ในช่วงนี้หลังจากรัฐบาลได้มีการวางแผนเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาน้ำเพื่อใช้ในการเกษตร และปัญหาการป้องกันน้ำเค็มตามที่กล่าวมาแล้ว จึงได้มีการส่งเสริมการทำนาโดยใช้พันธุ์ข้าวใหม่ ๆ ในเขตนี้ ได้แก่ ข้าวพันธุ์ กข.ต่าง ๆ ซึ่งมีอายุสั้นทำให้สามารถทำนาได้ 2 ครั้งต่อปี วิธีการทำนาต่าง ๆ จึงเริ่มเปลี่ยนไป โดยเปลี่ยนจากการไถด้วยวัวมาใช้เครื่องจักรขนาดเล็ก มีการหว่านเมล็ดข้าวแห้งที่ใช้น้ำฝนอย่างเดียวมาเป็นการหว่านน้ำตมเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงนาปรัง ซึ่งต้องอาศัยการสูบน้ำเข้ามาเป็นระยะ ๆ จนกระทั่งเก็บเกี่ยวปริมาณความต้องการใช้น้ำจึงมีมากขึ้นตามลำดับ คือในฤดูฝนนาหว่านเมล็ดข้าวแห้งใช้น้ำประมาณ 1,000 ม³ นาหว่านน้ำตมใช้เฉลี่ย 1656 ม³ ในขณะที่การทำนาในฤดูแล้งใช้น้ำโดยเฉลี่ย 1635 ม³ 2245 ม³ และ 1980 ม³ สำหรับการหว่านเมล็ดข้าวแห้ง หว่านน้ำตม และนาดำตามลำดับ (ประมาณจากการศึกษาของ ดิเรก, 2529) ในปี พ.ศ. 2520 มีการทำถนนเพื่อกั้นน้ำเค็มบริเวณช่วงต่อระหว่างป่าชายเลนกับนาข้าว อันเป็นสันดอนสูงกว่าระดับคันนาเล็กน้อย โดยอาศัยคลองริมถนนเก็บน้ำจัดเพื่อทำการเกษตร การไถดินเปลี่ยนมาเป็นการจ้างรถแทรกเตอร์ แต่ความประณีตสู้ในอดีตไม่ได้เพราะผู้รับจ้างไถมักจะทำไม่ทั่วถึง เนื่องจากจะต้องไปรับจ้างไถในพื้นที่

ใกล้เคียงซึ่งจำเป็นต้องทำในช่วงเดียวกันด้วย อีกทั้ง การไถแบบนี้ทำให้ก้อนดินใหญ่ เมล็ดข้าวไม่สามารถ ขึ้นได้ดี คือสามารถขึ้นได้เพียงแค่อ้อยละ 50 ของ พื้นที่ไถเท่านั้น การเปลี่ยนวิธีการไถทำให้เกษตรกร ใ้เวลากำจัดวัชพืชน้อยลง เพราะปกติแล้ววิธีการ ไถดินในอดีต เกษตรกรจะกำจัดวัชพืชพร้อม ๆ ไปด้วยกับการไถด้วยการไถด้วยรถแทรกเตอร์ รวมทั้งใน ระยะหลังมีการใช้รถไถเดินตามกันมากขึ้น ทำให้ดิน แน่นแข็งการถอนพืชทำได้ยากขึ้น ผลที่ความประณีต ในการกำจัดวัชพืชลดลงดังกล่าวจึงทำให้เกิดปัญหา การรบกวนของหนูเพิ่มมากขึ้นจนยากในการกำจัด

การเข้ามาของการทำนา 2 ครั้งทำให้ปฏิทิน การทำนาเปลี่ยนไป เนื่องจากเกษตรกรหันมาใช้พันธุ์ ข้าวเบาเพิ่มมากขึ้นในการทำนาปี การหว่านข้าวนาปี เริ่มเปลี่ยนมาหว่านเดือนกันยายนกันมากขึ้น และ การถอนแยก-ดำ จะเลื่อนมาเป็นเดือนพฤศจิกายน

การใช้ปุ๋ยเคมีสำหรับทำนาโดยเริ่มใช้กับข้าว พันธุ์ กข. ซึ่งมีความต้องการปุ๋ยมาก อัตราการใช้ ปุ๋ยประมาณ 10-20 กก./ไร่ ในบริเวณใกล้คลองส่งน้ำที่มีน้ำเพียงพอ เกษตรกรจะทำนาในลักษณะ หว่านน้ำตม ส่วนบางบริเวณที่ใช้น้ำฝนอย่างเดียว ยังคงปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองด้วยวิธีการเดิมและไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมี ในช่วงนี้เกษตรกรมีการทำนาปรังได้ ประมาณร้อยละ 50 ของพื้นที่นา เป็นเหตุให้ปริมาณ น้ำตามธรรมชาติและคลองสาขาต่ำลงมาก อันเป็น เหตุหนึ่งที่ทำให้หน้าทะเลหนุนเข้าตามคลองต่าง ๆ เกิด น้ำเค็มมากขึ้น และเนื่องจากคลองต่าง ๆ เริ่มต้นเงิน ไม่มีประสิทธิภาพในการเก็บกักน้ำและระบายน้ำ เพื่อให้มีการนำน้ำเข้าสู่พื้นที่เพาะปลูกได้ และสามารถ ระบายน้ำออกรวดเร็วอย่างมีประสิทธิภาพ จึงได้มีการเริ่มขุดลอกคลองสายต่าง ๆ บางสายอีกครั้ง ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2519 เป็นต้นมา ปัจจุบันมีการสร้างอาคาร บังคับน้ำในคลองสายต่าง ๆ ที่ไหลสู่แม่น้ำปากพนัง มีการขุดคลองซอยและร่องน้ำกุ่มตามริมถนนมากขึ้น จากการสอบถามชาวบ้านทราบว่าการสร้าง อาคารบังคับน้ำก็มีผลในทางลบบ้างเช่นกันคือ การ

กม.นาคมนทางน้ำไม่สะดวกต้องจำกัดเป็นช่วง ๆ ไม่ สามารถออกสู่ทะเลได้ ทำให้อาชีพประมงขนาดเล็ก ลดความสำคัญลงบางส่วน นอกจากนี้การสร้างถนน เพิ่มมากขึ้นทำให้มีปริมาณร่องน้ำริมถนนมีมากขึ้น ซึ่งก็เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่มีผลให้ปริมาณน้ำในคลอง ต่าง ๆ ลดลง อันนี้มีผลกระทบต่อการทำนาของ เกษตรกร กรมชลประทานได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือ ในการแก้ปัญหาฝนทิ้งช่วงในฤดูแล้ง โดยมีการจัด เครื่องสูบน้ำพร้อมน้ำมัน และเจ้าหน้าที่คอยดูแลให้ เกษตรกรในบางหมู่บ้านที่ข้าวนาปีเสียหาย โดยการ สูบน้ำจากคลองหรือคูน้ำต่าง ๆ เข้ามาโดยผ่านคูส่ง น้ำขนาดเล็ก และเกษตรกรบางคนสูบน้ำจากคลองส่ง น้ำเล็ก ๆ เข้ามาอีกครึ่งหนึ่ง

นอกจากนี้หากมองในระดับกว้างแล้ว การ แข่งขันทางการค้าข้าวในระดับนานาชาติก็มีผลทำให้ เกิดความลดถอยของการทำนาในเขตนี้ด้วย เพราะ ราคาข้าวต่ำลงดังได้กล่าวแล้ว ดังนั้นตั้งแต่ฤดูกาล ผลิตข้าว พ.ศ. 2530/31 รัฐบาลมีการใช้มาตรการ ให้หลายหน่วยงานยกระดับรายได้ของชาวนา เช่น ให้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) รับจำนำข้าวเปลือกจากชาวนาร้อยละ 80 ของมูลค่าข้าวเปลือกโดยมีดอกเบี้ยร้อยละ 3 วงเงิน ในโครงการนี้ 5,000 ล้านบาท กระทรวงมหาดไทย ดำเนินการแทรกแซงตลาดข้าวเปลือก เพื่อให้ชาวนา รายย่อยได้รับราคาข้าวเปลือกสูงกว่าท้องตลาดอย่าง น้อยเกี่ยวละ 10 บาท ในวงเงิน 400 ล้านบาท กองทัพบกปรับซื้อข้าวเปลือกในวงเงิน 140 ล้านบาท กระทรวงพาณิชย์รับซื้อข้าวสารเข้าสต็อกในวงเงิน 200 ล้านบาท เป็นต้น แต่จากการศึกษาและสอบถาม โครงการเหล่านี้ไม่ได้คืบถึงมือชาวนาในบริเวณชาย ฝั่งของอ่าวปากพนังเลย เกษตรกรจึงไม่สามารถ เพิ่มรายได้จากการทำนา

2.4 ระบบการเกษตรช่วงหลังปี 2530 จนถึง ปัจจุบัน : วิกฤตการณ์ของการทำนาบริเวณชายฝั่ง ปากพนัง

ระยะนี้เป็นระยะวิกฤติของระบบการทำนา

อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมอย่างมาก ภายหลังจากการประสบอุทกภัยครั้งร้ายแรงอีกครั้งในปลายปี พ.ศ. 2530 หลังจากเกษตรกรประสบภาวะน้ำท่วมพืชผลเสียหายอย่างมากแล้ว ในปีต่อมา พ.ศ. 2531-2532 ก็ประสบกับภาวะแล้งจัดจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตามวิธีการทำยังไม่มี ความแตกต่างกันกับระบบก่อนหน้านั้น แต่เมื่อประเมินผลผลิตแล้วพบว่าลดน้อยมากจนบางรายไม่มีผลผลิตจากการทำนาเลยก็ว่าได้ ปัญหาหนี้ซึ่งสะสมมาจากช่วงก่อนหน้านั้นเกิดขึ้นอย่างมากเต็มพื้นที่ และยังไม่มียุทธศาสตร์ที่ชัดเจน รายได้ที่ได้จากการทำนาไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายที่ลงทุนไป เกษตรกรทำนาเพียงมุ่งหวังเพื่อให้เพียงพอกับการบริโภคเท่านั้น และเพื่อไม่ให้เกิดการว่างงานมากเกินไป ผู้ที่ตั้งบ้านเรือนบริเวณใกล้ป่าชายเลนซึ่งมีต้นจากอยู่บ้าง ก็ยังอาศัยป่าจาก ทำน้ำตาลและเย็บจากขาย ซึ่งก็อาศัยแรงงานคนสูงอายุเท่านั้น เกษตรกรทำนาไม่เต็มพื้นที่ถือครองที่มีอยู่ ปลดปล่อยที่ว่างไว้โดยไม่มีผู้เช่าทำนาเนื่องจากไม่คุ้มกับทุนที่ลงไป นาที่ร้างไม่มีการกำจัดวัชพืชจึงเป็นแหล่งอาศัยของหนูไปในตัว ก่อให้เกิดปัญหาใหญ่คือหนูเข้าทำลายพืชผลในพื้นที่ที่มีการทำนาตามมา ช่วงนี้แรงงานหนุ่มสาวมีการเคลื่อนย้ายออกไปทำงานนอกพื้นที่มากสูงสุด โดยมีการเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าสู่โรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ เช่น ห้องเย็นและแปปลา ซึ่งอุตสาหกรรมเหล่านี้ มีแนวโน้มว่าจะพัฒนามากขึ้นในเขตนี้ เนื่องจากการสร้างสะพานปลาที่อ่าวปากพนังและเริ่มใช้ได้ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2533 นอกจากนี้ แรงงานอีกส่วนหนึ่งก็เคลื่อนย้ายไปทำงานที่หาดใหญ่ ในตัวเมืองจังหวัดอื่นในภาคใต้ที่มีงานสาขาอุตสาหกรรมและบริการรองรับ และที่กรุงเทพฯ ดังนั้น แรงงานทำการเกษตรที่เหลือจึงเป็นแรงงานผู้สูงอายุ และวัยกลางคนขึ้นไป การไถนาจึงมักจะเป็นการจ้างไถ (อาจจะโดยรถไถใหญ่ หรือรถไถเดินตาม) ซึ่งต้องเสียค่าจ้างไถไร่ละ 200 บาท เนื่องจากงานไถเป็นงานที่ค่อนข้างหนัก นอกจากนี้การขาดแคลน

แรงงานในการเก็บเกี่ยว และแรงงานมีราคาแพง ก็ เป็นปัญหาต่อการลดน้อยถอยลงของการทำนาเช่นกัน

เนื่องจากความไม่คุ้มทุนในการทำนา จึงทำให้เกษตรกรหลายรายมีการเปลี่ยนแปลงพื้นที่บางส่วนที่อยู่ใกล้กับคลองธรรมชาติมาทำสวนผักหรือสวนผลไม้แบบยกร่อง มีการลงทุนเพิ่มขึ้นในเรื่องเครื่องสูบน้ำ เครื่องรดน้ำ และปัจจัยการผลิต โดยเฉพาะปุ๋ยและสารฆ่าแมลงสำหรับพืชที่ไม่ใช่ข้าว อย่างไรก็ตามก็ยังเจอปัญหาน้ำเค็มในเดือนกรกฎาคมถึงกันยายน สาเหตุเพราะประสบภาวะแล้ง เกษตรกรสูบน้ำเข้ามา มาก ทำให้ระดับน้ำเค็มเข้ามาถึงถนนสุขอนันต์ในช่วงเดือนกรกฎาคม-กันยายน เหตุการณ์เช่นนี้เริ่มมีเกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2532 การที่น้ำเค็มเข้ามาในคลองต่าง ๆ แล้วไม่สามารถระบายออกไปหมด จึงเกิดปัญหาต่อการเกษตรกรรมตามมาก็คือเมื่อสูบน้ำในช่วงทำนาได้ 1 เดือนเกษตรกรก็ไม่สามารถสูบน้ำมาใช้ได้อีก เนื่องจากเจอน้ำเค็มอันเป็นช่วงที่ข้าวตั้งท้องพอดี ปัญหาน้ำเค็มที่พบในบริเวณชายฝั่งตะวันออกอีกประการหนึ่งคือการเข้ามาของน้ำทะเล เนื่องจากการสูบน้ำเอทราไปขาย รวมทั้งการขยายตัวของการทำนากุ้งซึ่งมีการปล่อยน้ำเสียลงในคลอง ซึ่งขุดไว้เพื่อวัตถุประสงค์ในการทำนา เนื่องจากตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาการทำนาต้องอาศัยการสูบน้ำ ทั้ง ๆ ที่เป็นนาปี ผลผลิตข้าวโดยเฉลี่ยเหลือเพียง 100-300 กก./ไร่/ปี แม้จะมีการแก้ปัญหาโดยการให้ใช้เครื่องสูบน้ำดอนฝนทิ้งช่วง (พฤษจิกายน-ธันวาคม) แต่ก็สามารถสูบน้ำได้เพียงเล็กน้อยก็ประสบปัญหาน้ำเค็มดังกล่าวแล้ว

เหตุการณ์สำคัญของการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการทำนาบริเวณชายฝั่งปากพนังสรุปได้ใน Table 2

3. การลดต่ำของผลิตภาพในการทำนา

จากการศึกษาโดยอาศัยวิธีการประเมินผลสถานะชนบทแบบเร่งด่วน (RRA) แล้วนำมาอธิบายการเปลี่ยนแปลงของผลิตภาพของแรงงานในการทำนา

Table 2 Historical profile of agrarian society in Pak-Phanang coastal area.

Year (A.E.)	Event
Before 1940	
1897	Expansion of rice farms as a consequence of the construction fo Khlong Sukhum.
1907	Rice trade very significant. Large rice mill built, international trade booms.
1917	Government prohibits private rice exports
Transition to Green Revolution 1940 -1970	
1940	Road to Nakhon Si Thammarat Started. Government control rice export and buy rice from farmers at low prices.
1955	Government completely monopolizes rice trade, bringing about declining profit for the large rice mills. Start of small scale rice mills.
1960	Typhoon Harriet.
1967	Dredging of canal starts. Beginning of government promotion of rice farming by introducing double crop rice. Which needs twice the volume of fresh water as single crop rice. End of large rice mills. Shift of man power to the fishery.
Green Revolution 1971 - 1986	
1972	End of large rice mills
1977	More double cropping area.
Rice Crisis 1987-1991	
1988	Massive flood and drought causes widespread damage. Intensive shrimp farming becomes important. Rice yields declined significantly.

ในเขตพื้นที่ศึกษา การคิดผลิตภาพของแรงงานได้คิดเฉลี่ยในแต่ละช่วง คือช่วง พ.ศ. 2490-2520 พ.ศ. 2520-2530 และ พ.ศ. 2532-2534 แล้วนำมาสังเคราะห์ ให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในรูปของกราฟ ดังแสดงใน Figure 2 ผลิตภาพของการทำนาหาได้ โดยนำต้นทุนผันแปรและต้นทุนคงที่หักออกจากมูลค่าผลผลิตรวม (gross product) เปรียบเทียบต่อหน่วยแรงงานในครัวเรือน (1 หน่วยแรงงานในครัวเรือนสำหรับสังคมการทำนาสามารถเทียบเท่ากับแรงงานในวัยทำงานที่มีส่วนร่วมในการทำงานประมาณ 300 วันทำงานต่อปี) โดยการวิเคราะห์สมมติให้ราคาต้นทุนการผลิต และผลผลิตในแต่ละช่วงอยู่บนพื้นฐานของราคาในปัจจุบัน ในช่วง พ.ศ. 2490-2520 ต้นทุนคงที่เท่ากับศูนย์ เพราะไม่ได้มีการใช้ปัจจัยเครื่องจักรกลในการทำนา ส่วนในช่วง

พ.ศ. 2521-2530 และในช่วงปัจจุบัน มีต้นทุนคงที่ เกิดขึ้นเนื่องจากการใช้เครื่องจักรกลทำการเกษตร การคิดพื้นที่สูงสุดต่อ 1 หน่วยแรงงาน ในการทำนาคิดเฉพาะการใช้แรงงานในครัวเรือนที่สามารถทำได้เท่านั้น โดยไม่นำแรงงานจ้างมาคิด หากมีการคิดแรงงานจ้างด้วยความชันของเส้นผลิตภาพจะเริ่มลดลงตั้งแต่จุดผลิตภาพสูงสุดต่อหน่วยแรงงานในครัวเรือน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอัตราการจ้างแรงงานของแต่ละฟาร์ม จาก Figure 2 พบว่าแม้ว่าวิธีการในการทำนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิธีการไถนาจะเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม แต่ความสามารถสูงสุดในการทำของครัวเรือนไม่มีความแตกต่างกันในแง่ของพื้นที่ คือสามารถทำได้สูงสุดไม่เกิน 20 ไร่ต่อ 1 หน่วยแรงงานในครัวเรือน สิ่งที่กำหนดให้ไม่สามารถขยายพื้นที่สูงสุดต่อหน่วยแรงงานได้เนื่องจากปัญหาเรื่องฤดูกาล

Labour Productivity
of Rice Farming
(Bahts/Labour Unit)

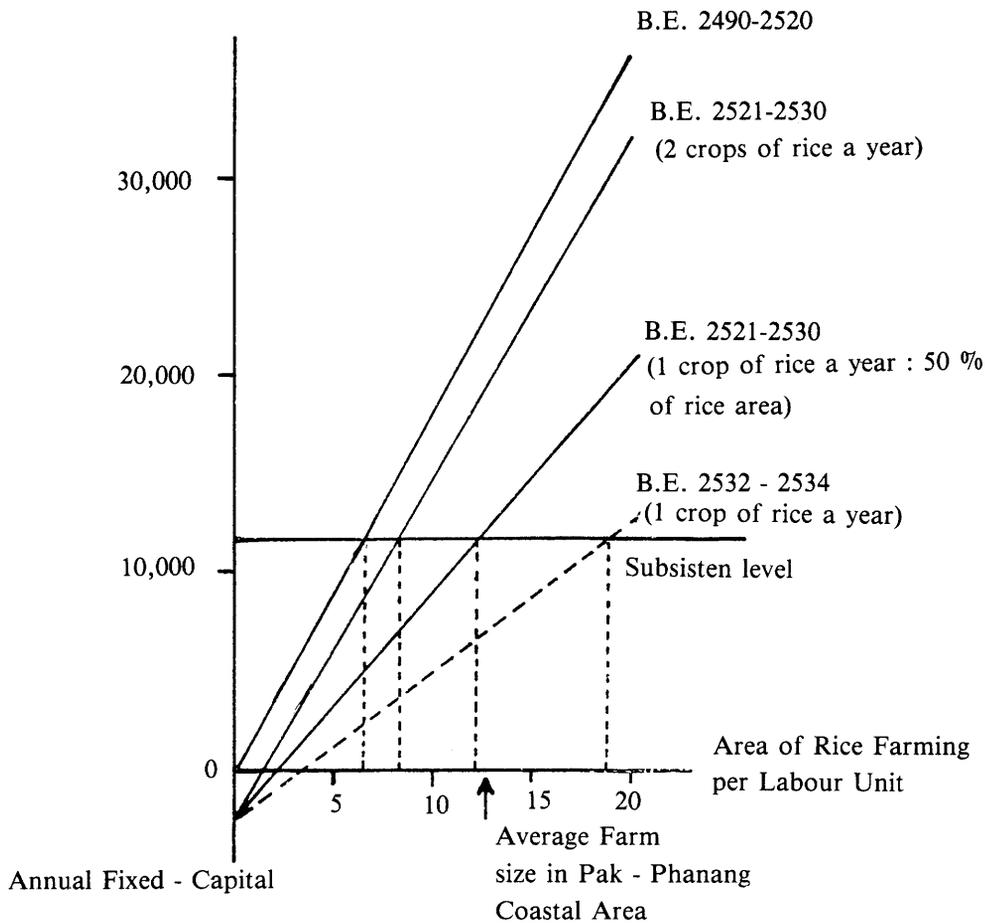

Figure 2. Evolution of Labour Productivity in Rice Farming, Pak-Phanang Coastal Area : B.E. 2490-2520, 2521-2530, and 2532-2534 .

Note : The subsisten level was estimated from the basic and essential expenditures of the active person in the area under study on foods, medicine for a basic health care, clothes, housing improvement plus the expenditure of two school age children (the estimation was done by interviewing 30 households).

และระบบการเก็บเกี่ยวข้าวที่ไม่ได้ทำให้เวลาการเก็บเกี่ยวเปลี่ยนแปลงไปจากระบบการผลิตแบบเดิมมากนัก การที่ยังคงใช้แกระเก็บข้าวเป็นส่วนใหญ่ จึงทำให้แรงงานในครัวเรือนไม่สามารถเก็บข้าวได้มากเกินไปกว่านี้ เพราะหากเลยเวลาไปแล้วก็จะเป็นฤดูฝนช่วงที่ 1 ของภาคใต้ฝั่งตะวันออกจะทำให้ข้าวเสียหายได้ ในปี พ.ศ. 2490-2520 เส้นผลิตภาพทางการผลิตข้าวของครัวเรือนมีความลาดชันสูง อันเนื่องมาจากปริมาณผลผลิตต่อไร่มีปริมาณสูง (เฉลี่ยประมาณ 600 กก./ไร่) ซึ่งถ้าหากทำนา 6 ไร่ต่อหน่วยแรงงานก็นับว่าเพียงพอแล้วสำหรับการครองชีพพื้นฐานของครัวเรือนซึ่งมีขนาดโดยเฉลี่ยประมาณ 7 คนต่อครัวเรือน ผู้ที่ทำนามากกว่านี้สามารถสะสมทุนเพื่อนำไปใช้อย่างอื่นได้ประกอบกับตลาดข้าวในสมัยนั้นยังดีอยู่ การทำนาจึงยังคงเป็นอาชีพหลักที่สำคัญ สามารถขยายพื้นที่ได้มากเพราะจำนวนประชากรยังน้อย กิจกรรมประกอบอาชีพเสริมอื่น ๆ ยังมีน้อยมาก การทำนาแต่เพียงอย่างเดียวสามารถที่จะเป็นแหล่งรายได้ในการพัฒนาทางการศึกษาและสาธารณสุขพื้นฐานของบุตรได้ ความแตกต่างของเกษตรกรยังมีไม่มากนักทั้งในแง่รายได้ และการถือครองที่ดิน แต่ก็เริ่มมีปรากฏการณ์ของการเป็นเจ้าของที่ดินขนาดเล็กลงขึ้น เนื่องจากการเพิ่มของจำนวนประชากรในช่วงปี พ.ศ. 2521-2530 (สุพจน์, 2532) ซึ่งเป็นช่วงที่เริ่มมีการใช้ปัจจัยการผลิตสมัยใหม่ เช่น รถไถเดินตาม การจ้างรถไถใหญ่ การใช้สารเคมีโดยเฉพาะปุ๋ยแต่ระดับของผลิตภาพจะต่ำกว่าในช่วง พ.ศ. 2490 มาก เพราะความอุดมสมบูรณ์ของดินลดต่ำลง และเนื่องจากต้องหักค่าใช้จ่ายด้านปัจจัยการผลิตออกจากผลผลิตด้วย รวมทั้งสภาพดินฟ้าอากาศที่เริ่มเปลี่ยนไป (วิชัย, 2533) แม้ว่ารัฐบาลพยายามจะสนับสนุนในเรื่องของชลประทานแต่ระบบการชลประทานในบริเวณนี้ก็ไม่มีประสิทธิภาพเหมือนกับบริเวณอื่นของประเทศ และเกษตรกรในพื้นที่นี้ไม่สามารถที่จะใช้น้ำชลประทานได้หมดทุกคน เพราะมีเพียงพื้นที่ที่ใกล้คลองที่อำนวยความสะดวก

เกษตรกรประมาณร้อยละ 50 สามารถทำนา 2 ครั้งได้ (สำนักงานเกษตรอำเภอปากพนัง, 2531) และในจำนวนผู้ทำนา 2 ครั้งได้ สามารถใช้พื้นที่ทำนาสองครั้งได้เพียงแค่อ่างมากที่สุดประมาณร้อยละ 50 ของพื้นที่เท่านั้น เพราะน้ำมีไม่เพียงพอในฤดูกาลทำนาปรัง การที่จะสามารถทำให้ผลิตภาพสูงขึ้นกว่านี้ เพื่อให้เพียงพอกับความต้องการในการครองชีพขั้นต่ำในครัวเรือนจึงจำเป็นต้องขยายพื้นที่มากขึ้นกว่าเดิม บางครัวเรือนที่ไม่สามารถทำนาปรังได้ระดับของผลิตภาพยิ่งต่ำลงไปอีก นั่นก็หมายความว่าพื้นที่ทำนาต่อหน่วยแรงงานควรจะต้องเพิ่มขึ้น จึงจะสามารถอยู่รอดได้ถ้าหากมีการทำนาเป็นอาชีพหลักอย่างเดียว ก็จะต้องเกิน 8 ไร่ต่อหน่วยแรงงานถึงจะทำให้มีรายได้เกินจากความต้องการขั้นต่ำในการครองชีพ แต่จากการขยายตัวของประชากรซึ่งสัมพันธ์กับความสามารถในการเป็นเจ้าของที่ดิน ทำให้ผู้ที่ไม่มีที่ดินมากพอ จำเป็นต้องออกจากภาคเกษตรกรรมหรือไม่ก็เช่าที่นาเพิ่มมากขึ้น นั่นก็หมายถึงว่าเกษตรกรจะต้องเสียค่าเช่าเพิ่มขึ้นเพื่อเพิ่มพื้นที่ทำนา (ประมาณ 200 บาท/ไร่) ซึ่งยังเป็นการทำให้ผลิตภาพในการทำการเกษตรของครัวเรือนลดน้อยลงไปกว่าการที่ไม่ต้องเช่านา หรือถ้าไม่อย่างนั้นเกษตรกรบางรายที่พอมีทุนสะสมมาบ้างจะเริ่มเปลี่ยนแปลงพื้นที่บางส่วนมาผลิตอย่างอื่นที่ใช้พื้นที่น้อยแต่มีมูลค่าเพิ่มมาก หรือไม่ก็เลือกทำงานอย่างอื่นนอกฟาร์ม เพื่อเพิ่มรายได้เข้าครัวเรือน โดยเฉพาะอย่างยิ่งถูก ๆ บางคนจำต้องออกจากพื้นที่ไปทำงานที่อื่นเนื่องจากครอบครัวไม่สามารถแบ่งที่ดินให้ใช้ในการประกอบอาชีพได้

ถ้าหากมองในปัจจุบันนี้ (พ.ศ. 2532-2534) ซึ่งประสบปัญหาหลาย ๆ ด้านเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม รวมทั้งการชลประทานที่ไม่สัมฤทธิ์ผล ระดับของผลิตภาพยิ่งลดต่ำลงมากจนต้องมีพื้นที่ต่อหน่วยแรงงานใกล้เคียง 20 ไร่ ถึงสามารถจะคงอยู่ได้ (แม้ว่าจะไม่ได้หักอัตราราคาลดลงของราคาข้าวโดยเปรียบเทียบออกก็ตาม) นั้น

ก็หมายความว่าผู้ที่มีที่ดินมากกว่า 20 ไร่/หน่วย
แรงงานถึงจะสามารถสะสมทุนจากการทำนา เพื่อ
นำไปใช้จ่ายอย่างอื่นได้อย่างเพียงพอ ถ้าการใช้พื้นที่
ทำนาเพิ่มมากขึ้นกว่านี้จำเป็นจะต้องจ้างไถ จ้าง
เก็บข้าว เพื่อให้ทันกับฤดูกาล เพราะแรงงานในครัว
เรือนไม่สามารถทำได้เกิน 20 ไร่/หน่วยแรงงาน
ดังกล่าวแล้วจึงไม่เป็นที่สงสัยเลยว่าในปัจจุบันนี้
เกษตรกรยังมีการเปลี่ยนที่นาบางส่วนมาปลูกพืช
อย่างอื่นที่มีรายได้ต่อพื้นที่มากขึ้นกว่าเดิม เช่น การ
ปลูกผักแบบยกร่อง การปลูกผลไม้จำพวกส้มโอ
เป็นต้น ส่วนผู้ที่มีพื้นที่มากเกินไปก็จะปล่อยพื้นที่
ว่างไว้ หากทำก็เป็นการทำนาแบบไม่ประณีต (ex-
tensive) เพราะทำนาไม่คุ้มทุนอีกทั้งไม่มีผู้เช่า
ทำด้วย และคนจำพวกหลังนี้ก็มิแน่วโน้มจะทำการ
เกษตรบนพื้นที่ที่เหลืออยู่โดยใช้แรงงานน้อยลง เช่น
มีการเลี้ยงวัวเนื้อโดยเปลี่ยนแปลงพื้นที่นาเดิมมาเป็น
ทุ่งหญ้าสำหรับเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น อีกทั้งปัจจุบัน
นโยบายของรัฐบาลมุ่งในเรื่องความเจริญเติบโตของ
เมืองมาก ทำให้เกิดการอพยพของหนุ่มสาวออกไป
ทำงานในเมืองใหญ่ ๆ มากขึ้นด้วย อันส่งผลให้
ประสิทธิภาพในการทำการเกษตรโดยส่วนรวมของ
พื้นที่ลดลงกว่าเดิมเนื่องจากการขาดแคลนแรงงาน
ที่มีประสิทธิภาพ

สรุปและข้อเสนอแนะ

แม้ว่าตั้งแต่ปี พ.ศ. 2525 เป็นต้นมาประเทศ
ไทยจะมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ก้าวหน้าพอ
สมควร เมื่อเปรียบเทียบกับประเทศกำลังพัฒนาด้วย
กัน แต่การพัฒนาเศรษฐกิจก่อให้เกิดความไม่สมดุล
ทั้งในทางธรรมชาติและระบบสังคมของประชากร
ในประเทศ กรณีของชายฝั่งปากพนัง แสดงให้เห็น
ว่า แม้ว่าจะมีกิจกรรมการทำนาถ้ำเข้าแทนที่การ
ทำนาข้าวเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก แต่กิจกรรมนี้ก็ก่อให้เกิดความขัดแย้งในเรื่องของการใช้ที่ดินและการ
ใช้น้ำของประชากรในท้องถิ่น กับผู้ลงทุนทำนาถ้ำ

ซึ่งได้เริ่มเข้าไปทำกิจกรรมดังกล่าวในท้องถิ่นมาตั้ง
แต่ปี พ.ศ. 2532

คนจนส่วนใหญ่ในท้องถิ่นไม่สามารถที่ได้รับ
ผลประโยชน์จากการพัฒนาที่ดีพอ แม้ว่าอาจจะมิ
เกษตรกรบางคนที่สามารถหันเหอาชีพ ซึ่งในช่วง
แรกไปเป็นลูกจ้างในอุตสาหกรรมประมงแล้วต่อมา
ในปัจจุบันกลายเป็นลูกจ้างให้กับผู้ทำนาถ้ำ หรือ
ทำงานในเมือง แต่ภาคเศรษฐกิจดังกล่าวไม่สามารถ
รองรับแรงงานได้มากนัก จึงยังมีผู้ยากจนส่วนหนึ่ง
ที่ยังคงอยู่ในท้องถิ่น โดยมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ
การทำเกษตรและการประมงรายย่อยผสมผสาน
กันไป ซึ่งไม่ค่อยจะได้ประโยชน์จากการขยายตัว
ทางเศรษฐกิจมากนัก

สิ่งที่น่าจะเป็นไปได้ในการพัฒนาพื้นที่นี้เพื่อ
ให้เกิดดุลยภาพในการพัฒนา คือยังต้องมีการพัฒนา
คุณภาพชีวิตของชาวประมงและเกษตรกรรายย่อย
ซึ่งยังมีอยู่เป็นจำนวนมาก การจัดสรรทุนและความรู้
ให้กับเกษตรกรรายย่อยที่ประสงค์จะทำนาถ้ำ เพื่อ
ร่วมกันจัดระบบการทำนาถ้ำที่เหมาะสมให้สามารถ
แข่งขันกับนายทุนได้แม้ว่าจะเป็นสิ่งที่ยากเย็นก็ตาม
รวมทั้งการพัฒนากิจกรรมที่เหมาะสมกับเกษตรกร
รายย่อยแต่ละประเภท เช่น การทำไร่นาสวนผสม
สำหรับเกษตรกรที่มีการทำนาเป็นหลัก การเลี้ยง
โค โดยการเปลี่ยนพื้นที่นาบางส่วนมาเป็นทุ่งหญ้า
กิจกรรมเหล่านี้ ควรจะได้รับการพัฒนาให้ควบคู่ไป
กับการขยายตัวทางเศรษฐกิจด้วย เพราะการขยาย
ตัวทางเศรษฐกิจที่ปราศจากความสมดุลทั้งทางธรรม-
ชาติและสังคม ถือว่าเป็นความล้มเหลวของการ
พัฒนา

เอกสารอ้างอิง

วิชัย พันธนะศิริ และสุเมธ ชัยวัชรางกุล. 2533
แผนที่ใช้ที่ดินบริเวณชายฝั่งปากพนัง. สดา-
บันทึพยากรชายฝั่ง. มหาวิทยาลัยสงขลา
นครินทร์

- ดิเรก ทองอร่าม. 2529. *การเกษตรชลประทานของประเทศไทย*. กองแผนงานและโครงการพิเศษ. กรมส่งเสริมการเกษตร.
- พอลตา แก่นแก้ว. “ชุมชนปากพนัง 2439-2525.” *วารสารเศรษฐศาสตร์ธรรมศาสตร์*. ปีที่ 6 ฉบับที่ 2.
- วิชัย พันธนะหิรัญ. 2533. บทความเรื่อง “การเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศและการขาดแคลนน้ำจืด.” เสนอในการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่องประวัติสิ่งแวดล้อมปากพนัง ณ สถาบันทรัพยากรชายฝั่งมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ระหว่างวันที่ 3-5 สิงหาคม 2533.
- สุพจน์ โกวิทยา. 2532. *ข้อมูลเกี่ยวกับการอพยพย้ายถิ่นของประชากรในเขตพื้นที่ปากพนัง*. สถาบันทรัพยากรชายฝั่ง. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ (เอกสารลายมือ ยังไม่ได้ตีพิมพ์).
- สำนักงานเกษตรอำเภอปากพนัง. 2531. *แนวทางการพัฒนาการเกษตรตำบลปากพนังฝั่งตะวันตก*. (เอกสารโรเนียวเขียนเล่ม).
- สำนักงานเกษตรอำเภอปากพนัง. 2531. *แนวทางการพัฒนาการเกษตรในระดับตำบลคลองน้อย*. (เอกสารโรเนียวเขียนเล่ม).
- สำนักงานชลประทานที่ 11. (ม.ป.ป.). *การชลประทานในเขตโครงการส่งน้ำและบำรุงรักษาปากพนัง*. (เอกสารโรเนียวเขียนเล่ม.)
- Donner, Wolf. 1978. *The Five Faces of Thailand : An Economic Geography*. St, Lucia ; Queensland, : University of Queensland Press.
- Thungwa, Somyot. 1989 *Differentiation des Systemes d'exploitation agricole de la region de Phatthalung, au sud de la Thailand*. Paris : INAPC These de Docteur Ingenieur en Agro-economic INAPC.